

LUCYNA WOJTASIEWICZ

BARIERY ROZWOJU I ICH UJĘCIE W PLANOWANIU TERYTORYALNYM

Rozwój społeczno-gospodarczy nie odbywa się bez przeszkód. Przeciwnie, przekształcenia jakościowo-strukturalne, będące treścią rozwoju, z reguły wiążą się z pokonywaniem przeszkód. Przeszkody mogą być przy tym różnego rodzaju; mogą wyrażać się w niedoborze określonego czynnika rozwoju, ale mogą też być pewnym jego nadmiarem (np. przinwestowanie terenu), mogą występować w postaci rzeczowej, lecz mogą także mieć charakter niematerialny (np. właściwości psychospołeczne), mogą być przewycięzalne lub niemożliwe — w danym miejscu i czasie — do przewyciężenia. Ranga przeszkód, może też różnić się od „zwyczajnych oparów”, jakie zawsze napotyka się przy określonym działaniu, od okoliczności, które dane działanie w danych warunkach wykluczają.

Wśród przeszkód i utrudnień rozwoju na szczególną uwagę zasługują te, które mają taką rangę, iż traktuje się je jako bariery rozwoju. Są to okoliczności uniemożliwiające rozwój — bez zmiany warunków, w jakich się on odbywa¹.

Rozpoznanie istniejących barier rozwoju, ich pomiar i ocena, a także wskazanie sposobów ich przewyciężenia lub omijania, wraz z określeniem działań zabezpieczających przed powstaniem nowych barier, należą do podstawowych zadań szeroko rozumianego planowania. W planowaniu, uwzględniającym przestrzenny aspekt rozwoju, zadania te nabierają specyficznego znaczenia. Bariery rozwoju rozpatrywane w tym ujęciu wyrażają się wprawdzie w tych samych okolicznościach, które mogą występować w planach przestrzennych, lecz fakt ich połączenia na określonym terytorium rodzi określoną strukturę, która może być dodatkową barierą². Uzewnętrznia się to wyraźnie, jeżeli weźmiemy pod uwagę zagadnienia równowagi funkcjonalnej terytorialnych organizmów społeczno-gospodarczych i z tego punktu widzenia ujmować będziemy zadania planowania.

¹ Problematyce barier rozwoju ze szczególnym ich odniesieniem do gospodarki przestrzennej poświęcona jest praca zespołowa pod kierunkiem B. Gruchmana, *Bariery wzrostu w gospodarce przestrzennej*, Biuletyn KPZK PAN, z. 99, Warszawa 1978. Por. także B. Gruchman, L. Wojtasiewicz, *Bariery rozwoju regionalnego*, Rada Narodowa—Gospodarka—Administracja 19/1978.

² Ibidem.

Wiadomo, że procesowi rozwoju społeczno-gospodarczego towarzyszy ustawiczny proces wykształcania się terytorialnych całości społeczno-gospodarczych, określanych najogólniej mianem regionów. Regiony — niezależnie od szczegółowych kryteriów ich delimitacji — są organizmami o pewnej zawartości wewnętrznej, chociaż funkcjonują jako części określonej całości wyższego rzędu. Używając języka cybernetyki i teorii systemów można powiedzieć, że są one „układami względnie odosobnionymi”. Oczywiście stopień tego „odosobnienia”, wyrażający się w stopniu domknięcia gospodarki, czy jej wewnętrznego zbilansowania, jest różny. Zależy to m. in. od skali i charakteru regionu. Z reguły w regionach większych — większy jest stopień domknięcia i większy stopień wewnętrznego zbilansowania, natomiast w regionach mniejszych — domknięcie i zbilansowanie mają mniejszy zakres.

Przy tych różnicach można jednak przyjąć, że poszczególne terytorialne jednostki organizacyjne spełniają określone założenia regionu, zwłaszcza jeśli formalnie ukształtowane zostały na podstawie faktycznych związków i współzależności zachodzących na ich obszarze. W przypadku zaś, gdy w fazie tworzenia formalnego tych jednostek (niektórych z nich — przynajmniej) przeważały względy inne niż merytoryczna spójność obszaru, należy zakładać, że w procesie rozwoju nastąpi ukształtowanie czy nasilenie powiązań, ponieważ wpłynie na to terytorialna formuła organizacyjna i związany z nią zasięg przestrzenny działalności produkcyjnej i usługowej. Jest to wyraz swego rodzaju sprzężenia zwrotnego, jakie zachodzi w procesie rozwoju terytorialnych całości społeczno-gospodarczych. Terytorialne związki społeczno-gospodarcze determinują w pewnym zakresie ukształtowanie podziału administracyjnego, zaś podział administracyjny sprzyja ugruntowaniu terytorialnych związków społeczno-ekonomicznych. Warto wszakże zwrócić uwagę, że współzależność ta nie wyklucza pewnych rozbieżności i sprzeczności, jakie powstają bezpośrednio po ukształtowaniu nowego podziału administracyjnego oraz w okresie długiego utrzymywania raz ustalonego podziału bez zmian. Rodzi to potrzebę określonych działań dostosowawczych³.

W rezultacie można przyjąć, że aktualne jest generalne założenie, iż region (niezależnie od skali i rodzaju) należy traktować jako stanowiący pewną całość układ społeczno-gospodarczy, którego elementy składowe powinny funkcjonować w odpowiednim powiązaniu. Dobór zaś tych elementów, jak i relacje między nimi zależą od konkretnych cech regionu.

W podobny sposób można odnieść do regionu zagadnienia interpretacji jego wewnętrznej struktury. Zakładając, że region jest swoistą, częściowo domkniętą całością, należy przyjąć, że jego struktura odnosi się do ogółu

³ Por. na ten temat artykuł L. Wojtasiewicz, *Planowanie regionalne a dwuszczeblowy podział administracyjny kraju*, *Poznańskie Roczniki Ekonomiczne*, t. 28, Poznań 1977.

relacji gospodarczych i społeczno-gospodarczych zachodzących na jego obszarze. Relacje te dotyczą zarówno wielkości, które „zamykają się” na obszarze regionu, jak i tych, które mają charakter zewnętrzny (kontakty z otoczeniem). Struktura regionu w poszczególnych swych aspektach (relacje gospodarcze, relacje społeczno-gospodarcze, relacje rzeczowe, relacje finansowe, relacje przestrzenne) ma więc uwarunkowania wewnętrzne, określone przez splot miejscowych (lokalnych) zasobów, możliwości, potrzeb i preferencji, oraz uwarunkowania zewnętrzne, określone przez sytuacje istniejące w układach nadrzędnych. W konsekwencji dwojako również zdeterminowane jest to, co można by określić jako generalną przesłankę kształtowania struktury regionu. Jeśli przesłanką tą ma być harmonia funkcjonowania i rozwoju całego układu przestrzennego, to chodzi tu zarówno o równowagę wewnętrzną (lokalną), jak i równowagę zewnętrzną (ponadregionalną).

W procesie kształtowania tej harmonii ważne są trzy okoliczności, które kształtowaniu struktury w układzie regionalnym nadają charakter szczególnie złożony⁴, a mianowicie:

- nieustanna zmienność czynników kształtujących strukturę,
- długotrwałość i petryfikacyjny charakter większości rzeczowych elementów struktury,
- konieczność antycypacji przyszłych układów regionalnych.

Ciągły proces zmian w poziomie rozwoju sił wytwórczych oznacza ustawiczne przeobrażenie się technicznych, ekonomicznych i społecznych przesłanek determinujących układy strukturalne. W procesie tym występują zmiany warunków gospodarowania (technika produkcji, warunki efektywności) i zmiany bezpośrednich celów gospodarowania (preferencje potrzeb). Zmieniają się ogólne zasady i normatywy przestrzennego rozmieszczenia miejsc pracy ludzi, miejsc ich zamieszkania i miejsc zaspokajania różnych ich potrzeb. Wzrost i przeobrażanie się potrzeb wywołują konieczność rozwoju i zmian urządzeń oraz form organizacyjnych obsługi tych potrzeb. W tym sensie potrzeby są stymulatorem przesunięć w strukturze gospodarczej, a ich zaspokojenie jest częstokroć źródłem dalszych zmian. Równocześnie przeobrażenia struktury mogą następować jako wyraz świadomych, programowych założeń kształtowania przyszłego układu potrzeb. Zmianom w strukturze gospodarczej wywołanym przez wzrost potrzeb (faktyczny i postulowany) częstokroć towarzyszą działania polegające na uzupełnianiu zagospodarowania terenu nowymi elementami, pod kątem dostosowania gospodarki do nowych warunków techniki i wzrostu efektywności gospodarowania.

⁴ Wszystkie wymienione tu okoliczności mają zresztą duże znaczenie we wszystkich, a nie tylko regionalnych układach gospodarczych. W układach regionalnych odgrywają jednak szczególną rolę ze względu na czynnik przestrzeni, jaki je tu dodatkowo komplikuje.

Równocześnie — przy zmienności potrzeb i przeobrażeniach techniki wytwarzania — większość rzeczowych elementów struktury ma charakter stosunkowo długotrwały, zwłaszcza w sicali lokalnej. Większość tych elementów działa w roli: czynnika petryfikującego dany układ gospodarczy. Układ taki, wskutek ustawicznego uzupełnienia go nowymi elementami zagospodarowania, staje się coraz mniej przystosowalny do nowych potrzeb i nowych rozwiązań technologicznych⁵.

Przy zmienności podstaw kształtujących strukturę, a równocześnie jej tendencji do stabilności, niezbędna jest w sumie antycypacja przyszłych układów gospodarczych w procesie kształtowania układów bieżących. Antycypacja ta wymaga przewidywania przyszłych skutków podejmowania działań (zarówno skutków zamierzonych jak i niezamierzonych) oraz sytuacji, w jakiej te działania będą się odbywać w przyszłości. To pierwsze jest potrzebne dla pełnej oceny podejmowanych działań, to drugie — jest niezbędne dla ukształtowania takich rozwiązań, aby terażniejszość nie przeszkadzała przyszłości, lub aby przyszłe przekształcenia struktury w dostosowaniu jej do potrzeb rozwoju mogły się odbywać możliwie najmniejszym kosztem. W świetle powyższego — podstawę kształtowania regionu można sformułować jako dążenie do zapewnienia harmonii w funkcjonowaniu regionalnego układu społeczno-gospodarczego w sposób trwały i ciągły.

Jak już zaznaczono, harmonia ta ma w regionie różne aspekty: wyraża się w relacjach ekonomicznych, społeczno-ekonomicznych, rzeczowych, finansowych, przestrzennych, czasowych, Istnieje zatem potrzeba koordynacji poszczególnych elementów struktury, tak aby można ją było utożsamiać z proporcjonalnością, w obrębie której każdy element stanowi integralną część sprawnie funkcjonującej całości.

W rezultacie należy przyjąć, że w procesie planowania rozwoju społeczno-gospodarczego określonych jednostek terytorialnych właściwe i pożądane jest formułowanie modelu stanu docelowego tych jednostek w określonym horyzoncie planu i na tej podstawie dochodzenie do identyfikacji i pomiaru barier rozwoju poprzez wskazywanie dróg osiągnięcia stanu docelowego. Nieodzowne jest zatem sprecyzowanie takich podstawowych elementów planu jak:

- cele rozwoju regionalnego i ich składowe (dochody, spożycie, nauka, kultura, wypoczynek, czas wolny),
- czynniki rozwoju (zasoby ludnościowe i siły roboczej, surowce, majątek),

⁵ J. Kolipiński w pracy *Cele polityki regionalnej a przedmiot planowania regionalnego*, Studia KPZK PAN, t. 37, Warszawa 1071, s. 91 zwraca uwagę na to, że „proces [usztynienia struktur — L.W.] leży u podstaw patologicznych przejawów urbanizacji. Można przypuszczać, że do kryzysu rozwoju miast przyczyniło się nie-świadomienie sobie, ewentualnie niedocenianie objawów petryfikacyjnych”.

— zadania realizacyjne rozwoju, a więc działania w określonych dziedzinach oraz sposoby i środki wykonania tych zadań.

Zestaw powyższych elementów, a zwłaszcza zadania realizacyjne rozwoju mogą pozwolić na ujawnienie barier, szczególnie wynikających z braku poszczególnych czynników działalności gospodarczej. Warto przy tym zaznaczyć, że identyfikacja i pomiar barier wiąże się bezpośrednio z określoną koncepcją rozwoju i z określonym sposobem jej realizacji. Trudno z reguły jest mówić o barierze rozwojowej w ogóle, natomiast ma podstawy określanie barier dotyczących sprecyzowanego celu rozwoju i odpowiedniej drogi jego realizacji. Nasuwa to z kolei wniosek, że pożądane — z punktu widzenia racjonalności społecznej i gospodarczej — jest opracowywanie alternatywnych planów rozwoju (zwłaszcza w zakresie dróg realizacji celów, a także w przypadku celów substytucyjnych) i wybieranie alternatyw o mniejszych barierach lub o mniejszych kosztach ich pokonania. Warto też dodać, że to ostatnie rozumienie racjonalnych dróg postępowania powinno oznaczać wybór alternatywy takiego działania, które w mniejszym stopniu rodzi bariery nowe.

Ze względu na otwartość terytorialnych organizmów społeczno-gospodarczych bardzo istotne znaczenie ma określenie zasięgu przestrzennego barier. Zadanie to może być różnie interpretowane i dotyczy umiejscowienia przeszkody rozwoju, umiejscowienia skutków jej występowania, a także umiejscowienia czynników jej przezwyciężania. Skuteczność planowania wymaga, aby wszystkie trzy wymienione aspekty były brane pod uwagę. Warto dodać, że sposób ich uwzględnienia w dużym stopniu zależy od tego, jak przedstawia się system terytorialnych prac planistycznych. Mogą tu występować dwa krańcowe ujęcia.

Jedno odnosi się do przypadku, gdy plan regionu może być budowany na podstawie ogólnych założeń przestrzennego planu gospodarki narodowej i planów działowo-gałęziowych (jeżeli tańcie istnieją i są organowi planistycznemu regionu przedstawiane); w tym przypadku plan regionu może być kontynuacją (i częściową weryfikacją) założeń ogólnych. Przyjmuje on bowiem — jako dane — założenia co do tzw. sektora zewnętrznego gospodarki regionu, a ustala sektor wewnętrzny, a więc rozwój wszystkich tych dziedzin, które służą zaspokojeniu potrzeb mieszkańców i harmonijnemu funkcjonowaniu całości gospodarki regionu. Ustalenia planistyczne regionu spełniają przy tym dwa zadania. Są mianowicie przydatne do:

- wskazania pożądanej dla harmonijnego rozwoju regionu kordynacji działań gospodarczych na jego obszarze,
- oceny efektywności umiejscowienia określonych działań na określonym terenie.

Obie te funkcje mogą być rozpatrywane równocześnie, przy czym efektywność umiejscowienia ujmowana może być w dwóch aspektach:

- w aspekcie efektywności ekonomicznej, która wyraża relację szero-

ko rozumianych nakładów (bezpośrednich i pośrednich) do efektów gospodarczych,

— w aspekcie efektywności społecznej, która może oznaczać przydatność lub skuteczność określonych zadań gospodarczych (np. przedsięwzięć inwestycyjnych) dla osiągnięcia określonych celów rozwoju regionalnego.

W tym ujęciu procedura budowy planu opiera się na systemie planów przestrzennych i pewnej sekwencji ustaleń, odpowiadającej strukturze hierarchicznej krajowego układu regionalnego. Układ ten można sobie wyobrazić jako podział kraju na tzw. regiony pierwszego rzędu (którymi operuje plan krajowy i dla których sporządzane są plany regionalne ogólne), a w ich granicach dalszy podział na regiony drugiego i trzeciego rzędu (dla których sporządzane są plany szczegółowe), przy czym hierarchiczny ten układ powinien być, jak sądzimy, z założenia zbieżny z układem administracyjnym i odpowiadać kompleksowemu ujmowaniu problemów gospodarczych określonych terytoriów, zaś obok tego układu powinny występować tzw. regiony odpowiednie, stanowiące agregaty najniższych jednostek terytorialnych, a wydzielane dla planistycznego bilansowania poszczególnych działań gospodarczych czy zadań rozwoju społecznego.

Prace planistyczne regionów drugiego rzędu są w tym przypadku kontynuacją czynności planistycznych wykonywanych na szczeblu regionów pierwszego rzędu. Należy to rozumieć w dwojakim znaczeniu. Po pierwsze władze planistyczne tych regionów przyjmują w charakterze ustaleń zewnętrznych wielkości zadań produkcyjnych i usługowych, wynikające z programu rozwoju regionu, po rozpisaniu ich na przedsięwzięcia przez rachunki branżowe — przy wstępnej hipotezie przestrzennej wersji programu regionalnego. Po drugie zaś stosują w charakterze parametrów takie wielkości, które były przyjęte w programie nadrzędnym (wskaźniki nakładów w procesie produkcji) lub wynikają ze wskazanego przezeń optymalnego kierunku rozwoju (normy działalności socjalnej, aktywności zawodowej ludności itp.). W konsekwencji można powiedzieć, że rachunki planistyczne regionów polegają, najogólniej biorąc, na rozwiązaniu układów równań, w których wielkościami poszukiwanymi są ustalenia odnoszące się do przedsięwzięć sektora wewnętrznego regionów, zaś wielkościami danymi są przedsięwzięcia sektora zewnętrznego. Rezultatem rachunku są potrzeby (materiałowe, majątkowe, surowcowe, zatrudnieniowe) w obydwu sektorach ujętych łącznie.

Drugie ujęcie rozwoju i związanych z nim barier występują wówczas, gdy koncepcja regionu jest budowana bez odpowiednich podstaw planistyczno-informacyjnych ze strony planu krajowego i programów działowo-gałęziowych. Nawet w przypadku, gdy istnieje generalna koncepcja całości rozwoju (niezależnie od podziałów kompetencji) ma ona charakter tylko „wywoławczej hipotezy”, niezbędnej do zweryfikowania — przez układ krajowy i gałęziowy — w zakresie sektora zewnętrznego regionu.

W praktyce prawdopodobnie tego typu koncepcja może pełnić rolę swego rodzaju prognozy normatywnej i stanowić tylko dorobek studialny pewnej fazy prac w ogólnej procedurze czynności planistycznych oraz wstępną przybliżoną do odpowiedzi m.in. na pytanie, jakie bariery regionalne trzeba będzie pokonać przyjąwszy daną koncepcję de realizacji. Nie jest to więc odpowiedź ostateczna i pełna, ponieważ — wskutek nieuwzględnienia całego krajowego systemu ustaleń — abstrahuje ona od barier istniejących i powstających w tzw. otoczeniu.

Trzeba podkreślić, że niezależnie od tego, jakie będą podstawy informacyjne regionalnych rachunków planistycznych, tzn. niezależnie od tego czy region otrzyma nadrzędne ustalenia co do swego sektora wewnętrznego, czy sam zgłosi ofertę swych zadań na rzecz otoczenia, jest pożądane, aby rachunki planistyczne regionu były tak skonstruowane, aby — w miarę możliwości — uwzględnione w nich zostały sprzężenia zwrotne między określonymi zjawiskami oraz interakcja określonych działań (np. wpływ wzrostu działalności usługowej na imigrację ludności, mającej z kolei wpływ na potrzebę dalszego wzrostu działalności usługowej). Spełnienie tego celu wymaga min. posługiwania się rachunkami kompleksowymi (układami bilansów), a nie odrębnymi bilansami⁶. Wynik takich rachunków może być utożsamiany z ogólną równowagą układu społeczno-gospodarczego regionu.

Prowadzenie takich rachunków kompleksowych ma sens również wtedy, gdy wszystkie w zasadzie elementy planu regionu zostały ustalone przez inne układy planujące; np. działalność produkcyjna przez układ działowo-gałęziowy, a działalność usługowa przez nadrzędny szczebel krajowy. Rachunek regionu służy w tym przypadku ustaleniu skutków, jakie przyniesie regionowi określone nagromadzenie działań ustalonych przez inne podmioty planujące, w tym także ustaleniu skutków negatywnych i barier. Może też tu wchodzić w rachubę wykazanie nierealności określonej sumy działań, ze względu na kumulację skutków tych działań. Rachunek może również wskazywać określone potrzeby regionu (których zaspokojenie jest niezbędne dla zachowania jego ogólnej równowagi), dając podstawę do syntezy dokonywanej na szczeblu wyższym i wykazujące bariery wyższego szczebla przestrzennego.

Zespoły bilansów nie muszą jednak (i nie mogą) stanowić jedyne narzędzia rachunków planistycznych regionu. Potrzebne są odrębne (częstkowe) rachunki, dotyczące wybranych dziedzin gospodarki czy wybranych zagadnień rozwoju społeczno-gospodarczego. Potrzeba indywidualnego ich ujęcia, a przy tym szczególnie wnikliwego i także długofalowego ich traktowania wynika ze specyficznej roli określonych zagadnień w konkretnych regionach. Sądzymy, że powinno tu chodzić przede wszystkim

⁶ Bilanse takie i ich systemy omówione są w pracy L. Wojtasiewicz, *Rachunki przestrzenne i ich wykorzystanie w planowaniu i prognozowaniu rozwoju regionu*, Zeszyty AE w Poznaniu, z. 61, Poznań 1977.

o elementy podstawowe rozwoju danego regionu, o jego strategię, a także o okoliczności, które stanowią zasadnicze bariery rozwoju regionu.

Potrzeba widzenia współzależności gospodarczych i społeczno-gospodarczych regionu w ujęciach częściowych i — w konsekwencji — potrzeba widzenia również częściowych równowag wiąże się w pewnym stopniu z zagadnieniem czasu, odpowiedniego dla określonych elementów rachunku planistycznego.

Przy określonych ramach czasowych, jakie tworzy przyjęty zakres planów społeczno-gospodarczych, wyznaczone są terminy ujmowania poszczególnych elementów planu: na ogół jest to okres jednakowy dla wszystkich elementów. Tymczasem specyfika poszczególnych elementów (zagadnień) wymaga różnego przedziału czasu dla uchwycenia pełnego procesu ich kształtowania. W stosunku do niektórych elementów planu powstaje więc potrzeba uwzględnienia wielkości wykraczających poza horyzont planu i — konsekwentnie — włączanie do planu wielkości kontynuowanych z planów poprzednich okresów. W praktyce najczęściej dotyczy ta uwzględniania inwestycji „w toku”, procesu narastania i ubywania zasobów siły roboczej, procesu kształcenia kadr kwalifikowanych, stopnia zużycia majątku, stopnia rozpoznania zasobów surowcowych, stanu zasobów oszczędnościowych lub stanu zadłużenia ludności. Każdą z tych wielkości charakteryzuje pewien stan początkowy, który stanowi swego rodzaju „wejście” dla planu oraz stan końcowy, który jest „wyjściem” poza system powiązań planu danego okresu, a „wejściem” do planu następnego lub następnych, okresów.

Należy też pamiętać o tym, że przyjęty okres planu może zamykać w sobie zbyt duże i istotne zmiany poszczególnych wielkości i wiążących je relacji, co w rezultacie oznaczać może „wewnątrz etapowe” dysproporcje, przy pozytywnym obrazie stanu końcowego. W tej sytuacji powstaje konieczność uwzględnienia odpowiednich podokresów planu dla zobrazowania procesu kolejnych zmian i harmonizowania poszczególnych wielkości w ich poszczególnych stadiach. W praktyce chodzi tu najczęściej o podział działalności inwestycyjnej na etapy, uwzględnianie zróżnicowanej (np. przez warunki klimatyczne) rytmiki produkcji, sezonowości popytu konsumpcyjnego itp.

Dynamiczne widzenie powyższych współzależności jest sprawą złożoną. Wymaga ono:

— określenia rozpiętości czasowych charakterystycznych i właściwych dla danego przedmiotu współzależności,

— określenia zmienności poszczególnych programów,

— określenia możliwości przekształceń poszczególnych powiązań wraz z wyznaczeniem środków i sposobów dokonywania tych przekształceń.

W sumie dyktuje to potrzebę indywidualnego podchodzenia do poszczególnych zagadnień i poszczególnych barier i prowadzenia dla nich odrębnych rachunków bilansowych.

Oczywiście między rachunkami cząstkowymi a rachunkiem kompleksowym regionu istnieje określona współzależność. Nie oznacza ona jednak, że rachunek kompleksowy jest sumą rachunków cząstkowych (w znaczeniu, iż równowaga ogólna jest sumą równowag cząstkowych) nawet w przypadku, gdy rachunki cząstkowe dotyczą wszystkich składowych rachunku kompleksowego. Rachunek kompleksowy jest „bogatszy” o element interakcji między składowymi. Gdy jest on budowany na wynikach rachunków cząstkowych, daje dodatkowy ładunek informacji planistycznej. Rachunki cząstkowe w kolejnej fazie przybliżenia mogą być też podstawą korekty wyników systemu bilanów przez wprowadzenie specyfiki realizacji założeń w zakresie poszczególnych odcinków gospodarki, co może się wyrazić np. w uwzględnieniu etapowania inwestycji lub ich niepodzielności, w braniu pod uwagę stopnia wykorzystania zasobów, w ustaleniu właściwej ścieżki wzrostu poszczególnych elementów układu społeczno-gospodarczego. W rezultacie, dzięki połączeniu rachunku kompleksowego i rachunków cząstkowych regionu może wchodzić w rachubę wyznaczenie jego wzrostu zrównoważonego, w znaczeniu przyjęcia dopuszczalnych i uzasadnionych odchyłeń od stanu równowagi.

Warto dodać, że przy takim ujęciu równowagi regionu niezbędne jest spełnienie kilku istotnych warunków w toku prac planistycznych. Należy mianowicie:

— tak widzieć współzależności między poszczególnymi elementami regionu, aby zidentyfikować problemy, których przyszłe rozwiązanie wymaga odpowiednich działań w odpowiednio wczesnym okresie,

— tak kształtować powiązania, aby kolejne przekształcenia stanowiły „ścieżkę” dojścia do pożądanych stanów docelowych, a w każdym razie nie były nowymi, dodatkowymi utrudnieniami w osiągnięciu takich stanów,

— tak wybierać wśród możliwych wariantów „etapowych”, aby wybór odpowiadał ocenie efektywności (zarówno w znaczeniu ekonomicznym, jak i w innych ujęciach pozaekonomicznych), właściwej dla określonego (zmieniającego się w czasie) układu uwarunkowań i preferencji.

Zarysowana wyżej propozycja podejścia do budowy planów z uwzględnieniem barier rozwoju oparta jest na założeniu, że możliwe jest zastosowanie pewnych rozwiązań usprawniających proces planowania i uwzględniających jego skuteczność i realność. Do spraw tych należy:

— zapewnienie odpowiedniej bazy informacyjnej do planu w rezultacie przeprowadzenia gruntownych studiów gospodarki regionu,

— realne włączenie planów regionów w ogólny system planowania gospodarki narodowej w drodze wprowadzania do tych planów odpowiedniego zestawu danych z programów branżowych i z planu krajowego,

— zwiększenie roli planu regionu w zakresie kompleksowej koordynacji działalności wszystkich jednostek gospodarczych na jego obszarze.

Wydaje się, że stawiane planowaniu na szczeblu regionu zadania wywołują potrzebę prowadzenia szerszych — niż obecnie prowadzone — stu-

diów do planów regionalnych, przy czym ich ujęcie powinno być bardziej wielostronne. Mamy tu na myśli rozszerzenie tych studiów poza klasyczną dziedzinę „inwentaryzacji” oraz „diagnozy” gospodarki obszaru i objęcie nimi również takich spraw, jak charakterystyczne dla obszaru relacje i współzależności, właściwe mu struktury potrzeb, dążeń i preferencji, czy też zachodzące na danym obszarze procesy rozwojowe wraz z uchwycciem obiektywnych i nieprzewidywalnych barier rozwoju, wskazaniem prognoz zmian itp. Wydaje się również potrzebne szersze podbudowanie założeń planu wyrokami studiów społecznych, zwłaszcza wszędzie tam, gdzie planuje się takie wielkości, jak spożycie i poziom zaspokojenia potrzeb. W tych wypadkach niezbędna jest informacja planistyczna o szczególnym znaczeniu: oczekiwany model (wzorzec) konsumpcji. Bez tej informacji niektóre obliczenia mogą być niewystarczające, a nawet merytorycznie bezpodstawne.

W takiej „inwentaryzacji” gospodarki obszaru, która wydaje się potrzebna dla planowania, chodzić powinno o określenie ilościowe i jakościowe poziomu rozwoju poszczególnych dziedzin gospodarki oraz o scharakteryzowanie całości, jaką zespół tych dziedzin tworzy lub powinien tworzyć. To ostatnie ujęcie może mieć na celu m.in. wykrycie ewentualnych rezerw (np. w infrastrukturze ekonomicznej). Patrzenie na całość — z próbą wykrycia rezerw i barier — powinno obejmować nie tylko elementy tworzone przez człowieka (zasoby majątkowe, zasoby kadr kwalifikowanych), lecz również elementy systemu ekologicznego. Jest niezbędne, aby badanie nie ograniczało się do uchwycenia stanu istniejącego, lecz również było pewną przymiarką przyszłości w przypadku, gdy są określone założenia co do niektórych lub nawet jednego istotnego elementu rozwoju.

LIMITS TO THE GROWTH AND THEIR UNDERSTANDING IN TERRITORIAL PLANNING

S u m m a r y

A development process encounters limits of different kinds. To left the development follow harmoniously one should recognize these obstacles right early and neutralize them. Also the development must be shaped in such manner to cause emergence of new limits in possibly small extent. Research on limits to the growth should be based on regard to spatial interdependence of particular growth elements. It is essential in understanding the problem that spatial relations existing between particular development factors — if unsuitable — can constitute a limit to the growth. Balance calculations considering internal and external sectors of particular regions and mutual interaction of these sectors should be then a tool for identification and measurement of limits to the growth.